

Фізеші Октавія Йосипівна,
ORCID ID: 0000-0003-0423-3154
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівський державний університет

ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В ЗАКАРПАТТІ XIX СТОЛІТТЯ

TENDENCIES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL THOUGHT IN TRANSCARPATIA IN THE XIX-TH CENTURY

Педагогічна думка Закарпаття, як унікального полікультурного та поліконфесійного регіону, в процесі свого історичного розвитку формувалася в умовах відстоювання права на рідномовну освіту, створювала власні педагогічні традиції, що враховували національно-культурні особливості краю та досягнення тогочасної європейської педагогіки.

Мета дослідження – виявлення тенденцій становлення та розвитку педагогічної думки в Закарпатті XIX століття.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* для вивчення бібліотечних каталогів, бібліографічних та довідникових видань з метою аналізу історико-педагогічного контексту становлення педагогічної науки в Закарпатті; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *історико-географічний* задля визначення впливу освітньої політики різних держав, до складу яких входили закарпатські землі, на процес розвитку педагогічної науки в краї; *історико-біографічний* з метою виявлення вкладу видатних педагогічних персоналій у розвиток педагогічної науки.

Результати. Становлення та розвиток педагогічної думки в Закарпатті XIX століття позначене тенденціями активізації участі представників громадсько-політичних організацій та літературних діячів у поширенні освіти та шкільництва, проведення широкомасштабної просвітницької роботи з питань роз'яснення значимості освіти в житті людини; обґрунтування та втілення ідеї народності, культуровідповідності та національно-патріотичної спрямованості освітнього процесу (А. Добрянський, В. Довгович, О. Духнович, А. Кралицький, М. Лучкай, І. Раковський, А. Репай, І. Сільвай, Є. Фенцик, І. Чургович та ін.); обстоювання права на рідномовне навчання та відкриття шкіл з русинською мовою навчання (А. Добрянський, В. Довгович, О. Духнович, А. Кралицький, М. Лучкай, І. Раковський, А. Репай, Є. Фенцик та ін.); піднесення ролі вчителя у формуванні особистості вихованців, удосконалення професійної підготовки вчителів для народних шкіл (О. Духнович, М. Лучкай, А. Репай, Є. Фенцик, І. Чургович та ін.); духовно-релігійна (О. Духнович, І. Сільвай, І. Чургович та ін.), морально-етична (О. Духнович, А. Кралицький, О. Павлович, І. Сільвай та ін.), естетична та трудова спрямованість (О. Духнович, А. Репай, Є. Фенцик та ін.) освітнього процесу в народних школах; інтенсифікація підручникотворчої діяльності (О. Духнович, А. Кралицький, О. Павлович, А. Репай, Є. Фенцик та ін.). Провідним педагогом-теоретиком другої половини XIX століття став Олександр Духнович – автор першого посібника з педагогіки для вчителів народних шкіл не тільки в Закарпатті, але й у Західній Україні.

Ключові слова: педагогіка; історія педагогіки, педагогічні персоналії, Закарпаття.

The pedagogical opinion of Transcarpathia, as a unique multicultural and multi-confessional region, was formed in the course of its historical development in the conditions of defending the right to mother-tongue education, created its own pedagogical traditions, which took into account the national and cultural features of the region and the achievements of European pedagogy at that time.

Purpose is to generalize the identification of trends in the formation and development of pedagogical thought in Transcarpathia in the XIX-th century.

Methods: search and bibliographic method for studying library catalogs, bibliographic and reference publications in order to study the historical and pedagogical context of the formation of pedagogical science in Transcarpathia; method of classification and systematization of scientific and literary sources to determine the source base and objective data on the research problem; the historical-geographical method in order to determine the influence of the educational policy of various states, which included Transcarpathian lands, on the process of development of pedagogical science in the region; historical-biographical method with the aim of identifying the contribution of outstanding pedagogical personalities to the development of pedagogical science.

Results. The formation and development of pedagogical thought in Transcarpathia in the XIX-th century was marked by such trends as the intensification of the participation of representatives of public and political organi-

zations and literary figures in the spread of education and schooling, conducting large-scale educational work on clarifying the importance of education in human life; justification and implementation of the idea of nationality, compliance with a certain culture and national-patriotic orientation of the educational process (A. Dobryanskyi, V. Dovhovych, O. Dukhnovych, A. Kralytskyi, M. Luchkai, I. Rakovskyi, A. Repai, I. Siljvai, E. Fentsyk, I. Churhovych, etc.); defending the right to mother-tongue education and the opening of schools with the Ruthenian language of instruction (A. Dobryanskyi, V. Dovhovych, O. Dukhnovych, A. Kralytskyi, M. Luchkai, I. Rakovskyi, A. Repai, E. Fentsyk, etc.); raising the role of the teacher in the formation of the personality of pupils, improving the professional training of teachers for folk schools (O. Dukhnovych, M. Luchkai, A. Repai, E. Fentsyk, I. Churhovych, etc.); spiritual and religious (O. Duhnovych, I. Siljvai, I. Churhovych, etc.), moral and ethical (O. Dukhnovych, A. Kralytskyi, O. Pavlovych, I. Siljvai, etc.), aesthetic and labor oriented (O. Dukhnovych, A. Repai, E. Fentsyk, etc.) of the educational process in folk schools; intensification of textbook creation activities (O. Dukhnovych, A. Kralytskyi, O. Pavlovych, A. Repai, E. Fentsyk, etc.). The leading pedagogue and theoretician of the second half of the XIX-th century was Oleksandr Dukhnovych, the author of the first manual on pedagogy for teachers of folk schools not only in Transcarpathia, but also in Western Ukraine.

Key words: pedagogy, history of pedagogy, pedagogical personalities, Transcarpathia.

Вступ. Глобалізаційні процеси та неупинний розвиток інформаційного суспільства зумовили переосмислення значення освіти в цивілізаційному вимірі. Сьогодні дедалі більшої актуальності набуває вивчення ретроспективи національної освіти, зокрема її регіональних аспектів. До прикладу, Закарпаття, як унікальний полікультурний та поліконфесійний регіон, у процесі свого історичного розвитку реалізувало не тільки власне набутий педагогічний досвід, але й досягнення європейських освітніх моделей. Його входження впродовж багатьох століть до складу різних європейських держав позначилося на розвитку освіти, шкільництва та педагогічної думки в краї. Вивчення актуального педагогічного досвіду представників закарпатської педагогічної думки сприяє не тільки розширенню педагогічної біографістики України, але й наповненню історико-педагогічної науки фактологічними даними регіонального характеру. Педагогічна думка Закарпаття має досить глибоке коріння, проте інтенсифікація її розвитку бере початок з кінця XVIII ст. та першої половини XIX ст., що зумовлене прийняттям низки документів («Ratio educationis» (1777), «Ratio publicae» (1806)), що регламентували освітні процеси й на закарпатських землях, які в означений період належали до складу Габсбурзької монархії (до 1804 р.) та Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорщини (з 1867 р.). Зауважимо, що тогочасні представники педагогічної громадськості краю всіляко обстоювали право на рідномовну освіту, творення власних педагогічних традицій, що враховували національно-культурні особливості краю, а також кращі традиції тогочасної європейської педагогіки. Відтак закарпатська педагогічна думка XIX століття репрезентована науковими доробками А. Добрянського, В. Довговича, О. Духновича, А. Кралицького, М. Лучкая, О. Павловича, А. Репая,

І. Сільвая, Є. Фенцика, І. Чурговича та багатьма іншими представниками передової громадськості, які зробили чималий внесок у розвиток освіти та шкільництва краю, становлення педагогічної думки, реалізації ідеї рідномовної освіти в умовах полікультурного краю, підручникотворення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми становлення та розвитку педагогічної думки Закарпаття XIX століття представлена чималою кількістю наукових доробків, що дозволяє їх систематизувати за такими ознаками: наукові праці, що висвітлюють загальнопедагогічні аспекти розвитку освіти, шкільництва та педагогічної думки в Закарпатті XIX ст. (А. Бондар, В. Гомоннай, Б. Качур, В. Росул, В. Староста, П. Стрічик, М. Талапканич, О. Фізеші, В. Химинець, А. Чума, Г. Шикітка та ін.); наукові розвідки, присвячені вивченню педагогічних персоналій, які зробили вагомий вклад у становлення та розвиток педагогічної думки Закарпаття XIX ст., серед яких: А. Добрянський (І. Малацай, І. Мацинський, Г. Рейтій, С. Пап та ін.), О. Духнович (В. Машталер, В. Микитась, В. Росул, О. Рудловчак, О. Фізеші та ін.), М. Лучкай (Д. Данилюк та ін.); історичні дослідження суспільно-політичних, соціокультурних та освітніх процесів та їхній вплив на розвиток педагогічної думки в Закарпатті XIX століття (І. Гранчак, Є. Задорожний, І. Зайченко, О. Любар, П.-Р. Магочій, Г. Розлуцька, С. Сірополко та ін.).

Метою статті є виявлення тенденцій становлення та розвитку педагогічної думки в Закарпатті XIX століття.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* для вивчення бібліотечних каталогів, бібліографічних та довідникових видань з метою аналізу історико-педагогічного контексту становлення педагогічної науки в Закарпатті; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення джерельної бази і об'єктивних даних

з проблеми дослідження; *історико-географічний* задля визначення впливу освітньої політики різних держав, до складу яких входили закарпатські землі, на процес розвитку педагогічної науки в краї; *історико-біографічний* з метою виявлення вкладу видатних педагогічних персоналій у розвиток педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників історико-педагогічних процесів у Закарпатті зауважує, що «кінець XVIII – перша половина XIX ст. ознаменувалася не лише значними соціально-економічними та політичними змінами в Європі, але й помітними зрушеннями в галузі освіти та культури. Цей період став для історичного Закарпаття початком формування національної культури, створення народної школи. Саме в ті часи з'явилась плеяда молодих культурно-освітніх та політичних діячів, які розпочали боротьбу проти національного гніту, за збереження рідної мови та утвердження народного духу культури» [7, с. 106]. Цьому передувало, насамперед, законодавче врегулювання освітньої справи, ініційоване ще 1777 р. королевою Марією-Терезією («Ratio educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan.Thom.Nob.de Trattern. MDCCLXXVII»), а згодом – у 1806 р. був прийнятий «Ratio publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae. Typis et sumtibus regiae Universitas Hugariae. 1806». Зазначимо, що ці документи визнавали світський характер освіти, встановлення державного управління освітньою справою, здійснення фахової підготовки вчителів, обов'язковість початкової освіти, запровадження рідномовного навчання тощо [6, с. 199]. Так, у «Ratio publicae ...» (1806) було передбачено перехід народних шкіл під управління гімназій, яких на території Австрійської імперії було всього шість, що загалом не задовольняло потреби імперії в підготовці фахівців. Заклади елементарної освіти, тобто народні початкові школи, відповідно до законів, були поділені на міські, містечкові та сільські, з яких на території тогочасного Закарпаття переважно діяли містечкові (за винятком Ужгорода) та сільські. У відповідності до того, що при міських народних початкових школах дозволялося відкривати вчительські семінарії, саме в м. Ужгороді було відкрито першу греко-католицьку чоловічу півце-вчительську препарандію (згодом – семінарію) для підготовки півце-вчителів і вчителів для початкових шкіл краю. Щодо змісту освіти, то згадані документи його окреслювали виходячи з основних цілей виховання, а саме: формування

в підростаючого покоління релігійно-моральних цінностей шляхом вивчення Євангелія та читання. Окрім того, передбачалося вивчення письма, арифметики, історії Угорщини, світової історії та географії, трудового навчання. Основними мовами навчання було визначено угорську, німецьку та французьку [8, с. 415]. Визначальним для розвитку та подальшого вдосконалення освітніх та педагогічних процесів XIX століття стало прийняття Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868) Йозефа Етвеша – тогочасного Міністра культури й освіти Угорщини. Закон регламентував структуру освітньої системи Угорщини; права та обов'язки педагогів, батьків, учнів; організаційно-педагогічні умови створення освітніх закладів; їх типологію та форму власності; терміни навчання; зміст освіти в залежності від освітнього ступеню, адміністративного розташування закладу освіти (місто/село), гендерної ознаки тощо [9]. Окремі розділи закону визначали особливості управління закладами освіти, в тому числі й вчительськими семінаріями, а також регулювали питання професійно-педагогічної діяльності вчителів, їх соціальний захист тощо. Як наслідок упровадження норм Закону «Про народну освіту» (1868) – зростання кількості освітніх закладів у Закарпатті, що зробило неминучим розвиток педагогічної науки, адже затребуваними стали кваліфіковані фахівці, які б забезпечували освітній процес, постала нагальна потреба в роботі навчальної та методичної літератури тощо.

Розвиток педагогічної думки в Закарпатті тісно пов'язувався з суспільно-політичними процесами, зокрема з намаганнями місцевого населення краю до національного самоусвідомлення та самідентифікації. Так, активну роль в утвердженні положень Закону «Про народну освіту» (1868) в частині реалізації права національностей, які проживали на території Австро-Угорської імперії, відігравали передові громадсько-політичні діячі, які делегували до імператора Франца Йосифа А. Добрянського з пропозиціями модернізації освітнього процесу, зокрема: «Руська нація дотепер була переслідувана, такою зосталася й дотепер; в Ужгороді треба зорганізувати на державні кошти руську академію, в якій всякого рода предмети були б викладані руською мовою, і з якої виходили б майбутні урядовці» [4, с. 162]. Та, як зазначають А. Бондар та А. Чума, імператор підтримав тільки окремі вимоги: «Рідна мова стала обов'язковим предметом у школах, народні школи з більшістю місцевих учнів були віддані під керівництво руських консисторій, ...вивчення рідної мови в учительській семінарії» [1, с. 55–56].

Наведене вище сприяло активізації закарпатських педагогів до розробки педагогічних основ організації освітнього процесу в школах. Зокрема, вагому роль у поширенні та розвитку рідномовної освіти на теренах Закарпаття першої половини XIX століття відіграв Михайло Лучкай, автор «Граматики слов'янорусської» та «Історії карпатських русинів». Працюючи на посаді шкільного інспектора він дбав, насамперед, про поширення освітньої справи, яка на той час була у крайній занедбаному стані, причини чого: «Из одной части в убожестве нашего русского народа треба глядати, а из другой части – в недостатку наклонности к наукам и учености и научованию» [2, с. 38]. Зважаючи на те, що підготовку педагогічних кадрів у Закарпатті на початку XIX століття здійснював тільки один заклад – Ужгородська

греко-католицька чоловіча півце-вчительська семінарія, кваліфікованих учителів бракувало. Та призначення на посаду директора семінарії Івана Чурговича, відомого вже на той час як прихильника ідеї народності навчання та рідномовної освіти, сприяло не тільки підготовці вчителів до роботи в початкових школах з русинською мовою навчання, але й упровадженню педагогічної теорії та практики європейських науковців, зокрема основоположника педагогіки початкової освіти Й. Песталоцці [2, с. 43]. Окрім того, свій внесок у розвиток педагогічної теорії та практики в Закарпатті другої половини XIX століття зробили також А. Кралицький, О. Павлович, А. Репай, І. Сільвай, Є. Фенцик та ін. Аналіз наявної науково-довідникової літератури дозволив узагальнити їх педагогічні погляди (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток педагогічної думки в Закарпатті XIX століття

Прізвище, ім'я	Педагогічні ідеї
Довгович Василь (1783–1849)	– значення освіти в розвитку суспільства; – рідномовне навчання; – принцип свідомості навчання; – принцип культуровідповідності; – принцип народності; – красназничий характер освіти
Кралицький Анатолій (1835–1894)	– національно-патріотичне виховання; – вивчення історії та етнографії та їх роль у формуванні національної свідомості
Лучкай Михайло (1789–1843)	– обов'язковий характер освіти; – навчання рідною мовою; – гуманістична спрямованість освіти; – принцип свідомості й активності навчання
Павлович Олександр (1819–1900)	– принцип народності; – формування національної свідомості; – рідномовне навчання; – сімейне виховання; – виховання моральності
Раковський Іван (1815–1885)	– рідномовне навчання; – значення природничо-математичних дисциплін у педагогічній освіті; – підготовка вчителів до роботи в школах з національними мовами навчання
Репай Андрій (1829–1899)	– роз'яснення ролі школи та освіти; – принцип зв'язку навчання з практикою та життям; – естетичне виховання; – роль природи як важливого засобу естетичного виховання
Сільвай Іван (1838–1904)	– релігійне виховання як основний засіб формування духовності особистості; – значення індивідуально-психологічних особливостей у розвитку особистості
Фенцик Євгеній (1844–1903)	– народність у вихованні; – виховання патріотизму та високої духовності школярів; – проблеми вчителів у сільських школах
Чургович Іван (1791–1862)	– зміст підготовки вчителів для народних початкових шкіл; – рідномовна освіта; – принцип культуровідповідності; – популяризація ідей європейської педагогічної думки в системі підготовки вчителів

Складено на основі: [2; 5; 7]

Зважаючи на викладене в табл. 1, зауважимо, що закарпатські педагоги ХІХ століття свої педагогічні погляди здебільшого висловлювали: 1) на сторінках педагогічних часописів – О. Павлович (часописи «Слово», «Галицька зоря», «Листок», «Наука»), А. Репай (педагогічний журнал «Учитель»), Є. Фенцик (журнали «Листок», «Додаток до «Листка»», газета «Наука») та ін.; 2) через зміст укладених ними підручників – І. Раковський («Грамматика руського языка», «Арифметика», «Географія»), Є. Фенцик («Русская книга для чтенія», «Литургика», «История Угорщины», «Молитвослов») та ін.; 3) наукових працях філософського, історичного та етнографічного характеру – В. Довгович («Творець з точки зору Всесвіту», «Порядок Всесвіту», «Міркування над етнографією як наукою»), М. Лучкай («Грамматика слав'яноруська», «Історія карпатських русинів») та ін.; 4) художні твори – А. Кралицький («Сільський учитель», «Не ходи Грицю на вечорниці», «Прометей», «Князь Лаборець», «Діло руського мужика зимою»), І. Сільвай («Из-за гор», «Федорь Корятович», «Сироти») та ін. Перша наукова праця з педагогіки з'явилася у 1857 р. завдяки плідній діяльності О.Духновича.

Отож найвидатнішим представником закарпатської педагогічної науки ХІХ століття став О. Духнович, науковий доробок якого знайшов узагальнення в «Народній педагогії в пользу училищ и учителей сельских» (1857) – одному з перших посібників для майбутніх учителів на Західній Україні. Його створення було зумовлене відсутністю систематизованих знань з теорії та практики навчання дітей, підготовки вчителів до наставництва, що ускладнювало навчальний процес, адже більшість учителів, не маючи відповідних знань з педагогіки, зокрема дидактики та методики навчання, здійснювали освітній процес інтуїтивно, без урахування закономірностей та принципів навчання і виховання, вікових та індивідуальних особливостей школярів тощо. Тому педагогічна спадщина О. Духновича представлена: обґрунтуванням принципів навчання (народності, природовідповідності, наочності, доступності та ін.) та виховання (гуманізації, духовності, культуровідповідності, врахування вікових та індивідуальних особливостей, виховання в праці та ін.); створенням навчальних посібників з педагогіки для вчителів і підручників для школярів («Книжиця читальная для начинающих» (1847, 1850, 1852, 1854), «Краткий землепис для молодых русинов» (1831), «Сокращенна грамматика письменного русского языка» (1853) та ін.);

а також – спонсоруванням народних початкових шкіл та сиротинців у гірських та віддалених регіонах закарпатського краю, обдарованих учнів тощо. О. Духновича можна справедливо називати педагогом-гуманістом, адже основну мету виховання він вбачав у вихованні людяності, людинолюбства, *«оскільки людяність у суспільному житті є найбільша чеснота... Виховання дітей у людському суспільстві є найпотрібнішим, бо люди, ... без виховання були б подібні нерозумним створінням... і так людське суспільство було б подібне тваринам ...бо суспільство може існувати тільки завдяки вихованню»* [3, с. 8], а вчителів педагог називав «сіллю землі»: *«Учителі! Ви – сіль, ви просвітителі народу, – народу досі покинутого, народу, що вимагає освіти. Вам віддають батьки найдорожчий свій скарб, вам віддає уряд усе людство, хай вашим піклуванням, під вашим керівництвом знищиться зло, а процвітає добродієність»* [3, с. 9]. Вважаємо, що педагогічні ідеї О. Духновича мали значний вплив на становлення і розвиток педагогічної думки в Закарпатті аж до середини ХХ століття.

Викладені результати наукового пошуку дозволяють сформулювати такі **висновки**: становлення та розвиток педагогічної думки в Закарпатті ХІХ століття позначене тенденціями активізації участі представників громадсько-політичних організацій та літературних діячів у поширенні освіти та шкільництва, проведення широкомасштабної просвітницької роботи з питань роз'яснення значимості освіти в житті людини; обґрунтування та втілення ідеї народності, культуровідповідності та національно-патріотичної спрямованості освітнього процесу (А. Добрянський, В. Довгович, О. Духнович, А. Кралицький, М. Лучкай, І. Раковський, А. Репай, І. Сільвай, Є. Фенцик, І. Чургович та ін.); обстоювання права на рідномовне навчання та відкриття шкіл з русинською мовою навчання (А. Добрянський, В. Довгович, О. Духнович, А. Кралицький, М. Лучкай, І. Раковський, А. Репай, Є. Фенцик та ін.); піднесення ролі вчителя у формуванні особистості вихованців, удосконалення професійної підготовки вчителів для народних шкіл (О. Духнович, М. Лучкай, А. Репай, Є. Фенцик, І. Чургович та ін.); духовно-релігійна (О. Духнович, І. Сільвай, І. Чургович та ін.), морально-етична (О. Духнович, А. Кралицький, О. Павлович, І. Сільвай та ін.), естетична та трудова спрямованість (О. Духнович, А. Репай, Є. Фенцик та ін.) освітнього процесу в народних школах; інтенсифікація підручникотворчої діяльності

(О. Духнович, А. Кралицький, О. Павлович, А. Репай, Є. Фенцик та ін.). Провідним педагогом-теоретиком другої половини XIX століття став Олександр Духнович – автор першого посібника з педагогіки для вчителів народних шкіл не тільки в Закарпатті, але й у Західній Україні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні, узагальненні та систематизації

внеску провідних педагогів-науковців у розвиток педагогіки, освіти та шкільництва в різні хронологічні періоди в Закарпатті та інших регіонах нашої держави з метою виявлення актуального ретродосвіду, пошуку шляхів щодо підвищення ефективності його засвоєння в процесі вивчення дисциплін історико-педагогічного спрямування в закладах вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар А., Чума А. Українська школа Закарпаття та Східній Словаччині (Історичний нарис). Част. 1. Пряшів : Видання ЦК Культурного Союзу Українських трудящих в ЧССР, 1967. 167 с.
2. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород : Закарпаття, 1992. 286 с.
3. Духнович А. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских. Львів, 1857. 91 с.
4. Лелекач М.М. Нові причинки до політичної діяльності Адольфа Добрянського. *Науковий збірник товариства «Просвіта»*. Роч. XIII–XIV. Ужгород, 1938.
5. Педагогічна енциклопедія Закарпаття. Том I. А-Н. Ужгород : Карпати, 2021. 512 с.
6. Фізеші О.Й. Розвиток початкових шкіл Закарпаття в контексті освітніх законів Австро-Угорщини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 34. 225 с. С. 197–200.
7. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття: Монографія. Ужгород : Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. 464 с.
8. A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. Tizenhat kötetben. XIV kötet. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1897. 1116 old.
9. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. URL: [http:// www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360](http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360) (дата звернення: 10.01.2023 р.).